

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ

Κείμενα και μελέτες της Κρητικής Ιστορίας

ΕΤΗΣΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΜΔ' * 2024

Cretica Chronica

TEXTS AND STUDIES ON CRETAN HISTORY • PUBLISHED ANNUALLY BY THE SOCIETY
OF CRETAN HISTORICAL STUDIES • VOL. 44, 2024

ΚΡΗΤΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ
ΤΟΜΟΣ ΜΔ΄

ΚΡΗΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Κείμενα και μελέτες της Κρητικής Ιστορίας

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ * 2024 * ΤΟΜΟΣ ΜΔ'

ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ηράκλειο 2024

Διευθυντής
Αλέξης Καλοκαιρινός

Συντακτική επιτροπή (μέλη του Δ.Σ. της Ε.Κ.Ι.Μ.)

Αργυρή Γαλενιανού, Εύα Γραμματικάκη, Αλέξης Καλοκαιρινός,
Κλαίρη Μιτσοτάκη, Γεωργία Μοσχόβη, Γιώργος Νικολακάκης,
Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη

Επιστημονική επιτροπή

Χαράλαμπος Γάσπαρης, Όλγα Γκράτζιου, Μανώλης Δρακάκης, Ελευθερία Ζέη,
Στέφανος Κακλαμάνης, Κάλλια Καλλιατάκη, Κατερίνα Κόπακα,
Τασούλα Μαρκομιχελάκη, Πάννης Μαυρομάτης, Σωκράτης Πετμεζάς,
Αλέξης Πολίτης, Νίκος Σταμπολίδης, Χριστίνα Τσιγωνάκη, Άγγελος Χανιώτης,
Νίκος Χατζηνικολάου, Alfred Vincent

Εκδοτική φροντίδα

Λένα Τζεδάκη-Αποστολάκη

Επιμέλεια

Αγησίλαος Καλουτσάκης, Δημήτρης Κυπριωτάκης, Σπύρος Δημανόπουλος

Τυπογραφική επιμέλεια

Πάνος Αστήθας

Σχεδίαση εξωφύλλου

Δημήτρης Καλοκύρης

Εκτύπωση: ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ ΑΒΕΕ

© Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών

Ιστορικό Μουσείο Κρήτης

Οίκος Ανδρέου & Μαρίας Καλοκαιρινού

Σοφοκλή Βενιζέλου 27 / Λυσιμάχου Καλοκαιρινού 7

71202 Ηράκλειο, Κρήτη

Τηλ.: 2810 283219, 2810 288708

e-mail: cretica.chronica@ekim.gr

Οι οδηγίες προς τους συγγραφείς για τη συστηματοποίηση της μορφής των άρθρων
που υποβάλλουν στο περιοδικό παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα:

www.historical-museum.gr

Formatting guidelines for contributors to the journal can be found at:

www.historical-museum.gr

ISSN: 0454-5206

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΠΥΡΟΣ ΔΗΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

Πεπραγμένα κύκλου συναντήσεων «Συζητώντας για την τοπική ιστορία.
Νέες τάσεις και κατευθύνσεις στην ιστοριογραφία της Κρήτης»
(Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, 24 Φεβρουαρίου – 13 Απριλίου 2024) 9

ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Εισαγωγή στην 1η Συνάντηση | Στοιχεία σχετικά με την ιστοριογραφία
για την Κρήτη της οθωμανικής περιόδου 15

ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

Επισκόπηση της πρόσφατης βιβλιογραφίας για την Κρήτη
των ετών 1821-1898 17

ΣΤΑΥΡΟΣ ΣΦΑΚΙΩΤΑΚΗΣ

Ζητήματα σε σχέση με την εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα
και την Κρήτη 31

ΝΙΚΟΣ ΒΑΦΕΑΣ

Εισαγωγή στη 2η Συνάντηση | Όψεις της δημόσιας ιστορίας 43

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Το φρούριο Ιτζεδίν στο Καλάμι Χανίων: οχυρό, φυλακή,
τόπος ιστορικής μνήμης 45

ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΛΑ ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ

Άσπονδες μνήμες: οι δημόσιες διαμάχες για του καπετάν
Μπαντουβά τα Απομνημονεύματα 75

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΖΕΗ

- Εισαγωγή στην 3η Συνάντηση | Κρήτη, τοπική ιστορία
και τοπική ιστοριογραφία: διαδρομές και προοπτικές 103

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΙΑΚΑΚΗΣ

- Επιτήρηση και τιμωρίες σε σχολεία δευτεροβάθμιας
εκπαίδευσης του Ηρακλείου από τα τέλη του 19ου αιώνα
έως τον Μεσοπόλεμο (1940) 109

ΣΠΥΡΟΣ ΔΗΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

- Εισαγωγή στην 4η Συνάντηση | Νέες τάσεις και κατευθύνσεις
στην ιστοριογραφία της Κρήτης 123

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΛΙΔΑΚΗΣ

- Πρώτες σκέψεις και ερωτήματα για τα ένοπλα σώματα
της Κρήτης τον 19ο και τον 20ό αιώνα 125

ΝΙΚΟΣ ΚΟΥΔΟΥΜΑΣ

- Αστικός χώρος και εθνική ενοποίηση: το ζήτημα
της ονοματοθεσίας των οδών και των πλατειών του Ηρακλείου
στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα 135

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

ΕΙΡΗΝΗ ΦΟΥΚΑΡΑΚΗ

- Στέφανος Κακλαμάνης (επιμ.), *Η «φύση των πραγμάτων»:*
Από τη γένεση στη διάχυση και την πρόσληψη του Ερωτόκριτου,
Σητεία, Στέγη Βιτσέντζος Κορνάρος, 2023, 382 σσ. 153

**Πεπραγμένα κύκλου συναντήσεων «Συζητώντας για την τοπική ιστορία.
Νέες τάσεις και κατευθύνσεις στην ιστοριογραφία της Κρήτης»
(Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, 24 Φεβρουαρίου – 13 Απριλίου 2024)**

Την άνοιξη του 2024, η Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών / Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, με την υποστήριξη της Περιφέρειας Κρήτης και σε συνεργασία με τη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου και τα Γενικά Αρχεία του Κράτους – Τμήμα Ηρακλείου, οργάνωσε έναν κύκλο συναντήσεων αφιερωμένων στην ιστοριογραφία της Κρήτης και την τοπική ιστορία. Οι εκδηλώσεις διήρκεσαν περίπου δύο μήνες και έφεραν σε επαφή περισσότερους από δέκα εισηγητές, των οποίων τα ερευνητικά ενδιαφέροντα άπτονται και της τοπικής ιστορίας του νησιού. Παράλληλα, οι εκδηλώσεις προσέλκυαν μέρος του κοινού της πόλης που δείχνει ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία και του οποίου η παρουσία, η συμμετοχή και οι παρεμβάσεις συνέβαλαν σημαντικά στη ζωντάνια, στην ανατροφοδότηση και στις κατευθύνσεις που πήρε ο διάλογος.

Οι οργανωτές επιχείρησαν να συμβάλουν –ως θεσμικοί φορείς σχετικοί με τη διαχείριση τεκμηρίων του παρελθόντος της Κρήτης– στην εκκίνηση του δημόσιου διαλόγου και στον κριτικό αναστοχασμό πάνω στις κατευθύνσεις-τάσεις της σύγχρονης και πρόσφατης ιστοριογραφικής παραγωγής για το νησί. Ο κύκλος των συναντήσεων αυτών είχε έναν αρκετά καινοφανή χαρακτήρα αν αναλογιστεί κανείς ότι, παρά την οργάνωση συνεδρίων, ημερίδων, ομιλιών στην Κρήτη για επιμέρους περιόδους και θεματικές της ιστορίας της, σπανίζουν οι εκδηλώσεις με τέτοια στόχευση. Επιπλέον, καινοφανής ήταν η επιλογή των διοργανωτών να δώσουν την ευκαιρία σε νέους ιστορικούς –όχι απαραίτητα ηλικιακά–, που μόλις είχαν ολοκληρώσει τις βασικές σπουδές τους και βρίσκονται στην αφετηρία της ερευνητικής τους σταδιοδρομίας, να συνομιλήσουν με έμπειρους και καταξιωμένους ερευνητές με σημαντική συμβολή και στην ιστοριογραφία της Κρήτης. Συναφής με το προηγούμενο γεγονός ήταν η πρόθεση των οργανωτών να μην περιοριστεί η πρωτοβουλία τους σε ένα ακαδημαϊκό πλαίσιο διαλόγου μεταξύ ειδικών αλλά να

απευθυνθεί στο ευρύτερο κοινό που ενδιαφέρεται για την ιστορία από τη σκοπιά του ενεργού και ενημερωμένου πολίτη της τοπικής κοινωνίας.

Εντέλει, στόχος των φορέων ήταν να δώσουν το έναυσμα για να ξεκινήσει ο διάλογος: αν και πώς η σχετική με την Κρήτη ιστορική έρευνα και παραγωγή ανανεώθηκε / εμπλουτίστηκε και με ποιους τρόπους συνομίλησε με τις πιο πρόσφατες τάσεις και εξελίξεις της εθνικής και διεθνούς ιστοριογραφίας. Παράλληλα, στόχος, όχι δευτερεύων, ήταν ο διάλογος αυτός να ξεκινήσει όχι με όρους «φετιχοποίησης» του νέου –ερευνητικά ή χρονικά– αλλά αντιμετωπίζοντας με κριτική ματιά και αναστοχαστικά την πορεία της σύγχρονης ιστορικής έρευνας για την Κρήτη.

Τις παραπάνω προθέσεις των φορέων εξυπηρετούσαν η επιλογή θεματικών, η σύνθεση των εισηγητών και η δομή της συζήτησης. Η λογική της επιλογής θεματικών ισορροπούσε ανάμεσα στην ανάδειξη πεδίων που μόλις πρόσφατα (την τελευταία δεκαπενταετία) αποτέλεσαν αντικείμενο διερεύνησης για τους μελετητές της τοπικής ιστορίας και στην αναδιαπραγμάτευση άλλων πεδίων που ως έναν βαθμό είχαν ήδη διερευνηθεί. Τέτοιες θεματικές αφορούσαν παλαιότερες μελέτες πολιτικής ιστορίας της Κρήτης ή –τις σχετικά πιο πρόσφατες– προσεγγίσεις της οικονομίας και της κοινωνίας του νησιού.

Η σύνθεση των ομιλητών του κάθε κύκλου συζήτησης προϋπέθετε την παρουσία δύο μελετητών που έκαναν τα πρώτα τους ερευνητικά βήματα και ενός έμπειρου ερευνητή με έργο συναφές με τις εργασίες των πρώτων. Ο έμπειρος ερευνητής με μια σύντομη εισαγωγή παρουσίαζε τους εισηγητές και συζητούσε το ευρύτερο ιστοριογραφικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονταν οι εργασίες τους και τα αναλυτικά και μεθοδολογικά εργαλεία που είχαν χρησιμοποιήσει. Μετά τις εισηγήσεις των ομιλητών συντόνιζε, υποστήριζε και λειτουργούσε ανατροφοδοτικά για το διάλογο. Σε κάθε περίπτωση, οι εισηγήσεις έπρεπε να είναι σύντομες ώστε να υπάρχει χρόνος για συζήτηση με το κοινό.

Τίθεται λοιπόν το ερώτημα ποιες «ανάγκες» εξυπηρετούσε η οργάνωση των εκδηλώσεων αυτών. Πέρα από την αυτονόητη ανάγκη για εξωστρεφή δράση φορέων που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης των τοπικών κοινωνιών, η πρωτοβουλία τους εκκινούσε από συγκεκριμένες ελλείψεις του επισημονικού διαλόγου και από την ανάγνωση σύγχρονων εξελίξεων που άπτονται τόσο της κοινωνίας όσο και της ιστορίας.

Για ένα νησί που διαρκώς και για διάφορους λόγους (προσέλκυση επισκεπτών, καλλιέργεια της ιδιαίτερης ταυτότητας του «Κρητικού») επικαλείται την «πλούσια» ιστορία του, ξενίζει η έλλειψη δημόσιων συζητήσεων αναστοχασμού πάνω στους τρόπους που παράγεται η ιστορική γνώση για αυτό και διαμορφώνονται

οι δημόσιες αντιλήψεις για το παρελθόν του. Ακόμα, σε επίπεδο εθνικής ιστοριογραφίας, φαίνεται να είναι περιορισμένο το ενδιαφέρον για την περιφερειακή και τοπική διάσταση της ιστορίας της χώρας. Ενδεικτικό είναι ότι στα συνέδρια που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια, εγκαινιάζοντας τον προβληματισμό για την παραγωγή της ιστορικής γνώσης στη χώρα μας, η ιστορία και η ιστοριογραφία των τοπικών κοινωνιών είτε αγνοήθηκαν είτε απασχόλησαν ελάχιστα.

Στο πεδίο της διεπαφής ιστορίας-κοινωνίας εμφανής είναι η δημιουργία ενός νέου ερευνητικού δυναμικού με σκευή επαγγελματία ιστορικού, που στρέφεται στην παρατήρηση του «μικρού» επιπέδου, της ιστορίας των τοπικών κοινωνιών. Η εξέλιξη αυτή, απότοκο του εκδημοκρατισμού της πρόσβασης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση τα προηγούμενα χρόνια αλλά και των δυσκολιών στην επαγγελματική αποκατάσταση των αποφοίτων ανθρωπιστικών επιστημών, δημιουργεί τους όρους για τη διάνοιξη «διόδων» ώστε οι νέοι επιστήμονες να επικοινωνήσουν την έρευνά τους και να συνομιλήσουν με τις τοπικές κοινωνίες στις οποίες απευθύνονται. Σύγχρονη εξέλιξη στη διεπαφή ιστορίας-κοινωνίας είναι και η ανανέωση του ενδιαφέροντος μεγάλης μερίδας πολιτών για το παρελθόν και την ιστορία. Η εμπειρία των πολλαπλών κρίσεων (οικονομική, υγειονομική) με τις οποίες ήρθε αντιμέτωπη την τελευταία δεκαετία η ελληνική κοινωνία δεν είναι άσχετη με αυτή την εξέλιξη. Μπορεί στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών η τάση να πήρε το χαρακτήρα νοσταλγίας για τον «χαμένο παράδεισο» του παρελθόντος ή της αναζήτησης «έτοιμων» απαντήσεων-λύσεων στα προβλήματα του παρόντος. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν πρέπει να αποθαρρύνει θεσμικούς φορείς και επιστήμονες από το να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες συνομιλίας με την κοινωνία και με όσους πολίτες ενδιαφέρονται για την ιστορία.

Ένα εισαγωγικό σημείωμα σε έναν τόμο που περιλαμβάνει εισηγήσεις των συμμετεχόντων στον συγκεκριμένο κύκλο συναντήσεων δεν αποτελεί τον κατάλληλο χώρο για να εκτιμήσουμε αν ή σε ποιο βαθμό οι στόχοι των διοργανωτών εκπληρώθηκαν. Άλλωστε, κάτι τέτοιο θα φανεί στο μέλλον, εφόσον συνεχίσουν να πραγματοποιούνται ανάλογες εκδηλώσεις και από άλλους σχετικούς φορείς του νησιού. Θα ήθελα, ωστόσο, να προσθέσω ότι αναμφίβολα ο κύκλος των συναντήσεων εκείνων μας προσέφερε μια χαρτογράφηση της ιστοριογραφικής παραγωγής για την Κρήτη ή, τουλάχιστον, των βασικών τάσεων αυτής.

Με τα βασικά σημεία που ανέδειξε η χαρτογράφηση της ιστοριογραφικής παραγωγής για την Κρήτη θα ολοκληρώσω το εισαγωγικό σημείωμα. Όσον αφορά την επέκταση της έρευνας σε νέα πεδία, αντιπροσωπευτικό είναι το ενδιαφέρον για την ιστορία της ιατρικής και της υγείας στην Κρήτη. Μέχρι πρόσφατα

η μελέτη του πεδίου αφορούσε ιστοριοδίφες και ερασιτέχνες ιστορικούς και εξαντλούνταν σε βιογραφίες ιατρών και καταγραφές νοσηλευτικών ιδρυμάτων. Νέοι ερευνητές στρέφονται πλέον στη διερεύνηση των σχέσεων των τοπικών κοινωνιών του νησιού με την αναδυόμενη τον 19ο αιώνα επιστημονική αυθεντία της ιατρικής. Υπό τον όρο «ιατρικοποίηση» εξετάζουν πώς ο ιατρικός λόγος και οι συνακόλουθες πρακτικές παρενέβησαν σε μια κοινωνία υπό μετασχηματισμό αναπλαισιώνοντας τις έννοιες της υγείας και της ασθένειας, ενώ παράλληλα συνέβαλαν στη συγκρότηση κοινωνικών ιεραρχιών και πεδίων επιβολής νεωτερικών πολιτισμικών και διανοητικών σχημάτων.

Εξίσου αντιπροσωπευτικό παράδειγμα των νέων κατευθύνσεων στην ιστοριογραφία της Κρήτης αποτελούν οι προσεγγίσεις που ιστοριοποιούν την (ανα)κατασκευή του αστικού χώρου. Οι μελέτες αυτές επιχειρούν να εντάξουν την ιστορία των πόλεων της Κρήτης στο πλέγμα των οικονομικών και κοινωνικών μηχανισμών που προσδιόρισαν το πέρασμα του νησιού στη νεωτερικότητα και στους πολιτικούς μετασχηματισμούς, από το γύρισμα του 19ου αιώνα μέχρι και τον Μεσοπόλεμο (Αυτοκρατορία, Αυτόνομο Καθεστώς, ενσωμάτωση στο εθνικό κράτος). Στο πλαίσιο αυτό η συγκρότηση του αστικού χώρου αναδεικνύεται σε διαρκή διαδικασία, η οποία διαμεσολαβείται από τις κοινωνικές και πολιτικές αντιπαραθέσεις, τα εκάστοτε κυρίαρχα ιδεολογικά και πολιτισμικά πρότυπα.

Συναφής ως έναν βαθμό με την προηγούμενη θεματική είναι και η τάση διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους συγκροτείται η τοπική δημόσια μνήμη και αποκρυσταλλώνεται στο χώρο μέσω της διαμόρφωσης μνημειακών / μνημονικών τόπων. Οι μελετητές, υιοθετώντας αναλυτικά εργαλεία και αντλώντας από το εννοιολογικό οπλοστάσιο (μνήμη, τραύμα, διαιρεμένη μνήμη, πόλεμοι της μνήμης) της δημόσιας ιστορίας, επιχειρούν να ανασυγκροτήσουν τις διαδικασίες που επιδρούν στην κατασκευή των αντιλήψεων των πολιτών για την ιστορικότητα της περιοχής και της κοινωνίας τους, καθώς και τις αντιθέσεις που διαμεσολαβούν.

Για την αναδιαπραγμάτευση πεδίων της παλαιότερης ιστοριογραφίας, ενδεικτικός είναι ο εμπλουτισμός με νέα ερωτήματα σχετικά με την εκπαίδευση στην Κρήτη. Νέες προσεγγίσεις στρέφουν το φακό από το νομικό / θεσμικό πλαίσιο και τις κανονιστικές ρυθμίσεις λειτουργίας της εκπαίδευσης στους ευρύτερους πολιτισμικούς και κοινωνικούς όρους που διαμεσολαβούν στην εκπαιδευτική διαδικασία διαμορφώνοντας την καθημερινότητα του σχολείου και τη βιωμένη εμπειρία μαθητών και εκπαιδευτικών.

Στην ίδια κατεύθυνση της ανανέωσης κοινών τόπων της παλαιότερης ιστοριογραφίας, ξεχωρίζει η προσπάθεια για μια νέα οπτική στη μελέτη των πολιτικών φαινομένων στην Κρήτη υπό το πρίσμα της συγκρότησης ενόπλων σωμάτων και

της ένοπλης διαμαρτυρίας. Η έμφαση αποδίδεται στις διεργασίες που κατέστησαν ενδημικό το φαινόμενο στον κρητικό 19ο και 20ό αιώνα και στη σύνδεσή του με την κοινωνική και πολιτική ιστορία του νησιού. Οι εθνικοί και αλυτρωτικοί αγώνες είναι ένα μόνο πεδίο εκδήλωσης του φαινομένου και όχι το αναλυτικό πλαίσιο. Ως εκ τούτου, οι ερμηνείες αναζητούνται στη διάδραση των φυσικών συνθηκών (γεωμορφολογία) και της γεωγραφικής θέσης (γεωπολιτική και γεωστρατηγική σημασία) του νησιού με τους κοινωνικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς του 19ου και 20ού αιώνα. Οι παραπάνω παράγοντες δομούν το πλαίσιο εντός του οποίου συναρθρώνονται παραδοσιακού τύπου πολιτικές λειτουργίες με νεωτερικά πολιτικά και ιδεολογικά σχήματα, διαμορφώνοντας κίνητρα και πρότυπα πολιτικής συμπεριφοράς που καθοδηγούν τη δράση των ανθρώπων.

Τα *Κρητικά Χρονικά* με τον αφιερωματικό αυτό τόμο και τα κείμενα που περιέχει φιλοδοξούν να προσφέρουν στον αναγνώστη μια εικόνα των πρόσφατων τάσεων της ιστοριογραφίας της Κρήτης και των θεματικών που απασχολούν τη σύγχρονη ιστορική έρευνα για το νησί.

Σπύρος Δημανόπουλος